

ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню історії розвитку вітчизняного законодавства про комерційну таємницю. Визначено основні етапи еволюції цього інституту в радянський період, зокрема щодо його кримінально-правового захисту.

Ключові слова: кримінальне право, комерційна таємниця, кримінально-правовий захист.

Постановка проблеми. Вся історія становлення системи охорони комерційної таємниці вимагала утворення такого механізму прийняття і реалізації відповідних норм, який міг би збалансувати часто протилежні підходи і погляди на комерційну таємницю, на методи її збереження. Шлях становлення та розвитку законодавства про комерційну таємницю в Радянській Україні та практична діяльність державних органів і громадських організацій були досить суперечливими, непослідовними і повністю залежали від ідеологічної і політичної кон'юнктури партійно-державного керівництва. На нашу думку, в сучасних умовах досягнення належного рівня правового регулювання в цій сфері можливе крізь призму історико-правового осмислення, розуміння поняття та змісту комерційної таємниці.

Аналіз останніх наукових досліджень. Розробленням проблем злочинів у сфері господарської діяльності займалися такі науковці, як П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, П. А. Воробей, Н. О. Гуторова, В. К. Грищук, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, О. Ф. Жигалов, М. І. Зубок, Р. Б. Іванченко, Л. Р. Клебанов, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Н. А. Лопашенко, Ю. М. Ляпунов, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Г. К. Нікіфоров, М. І. Панов, В. М. Попович, О. Е. Радутний, Н. О. Саніахметова, В. В. Сташис, Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, С. О. Харламова, В. І. Ярочкін, С. С. Яценко та ін. Проте ці вчені, присвячуючи свої праці переважно аналізу злочинів у сфері господарської діяльності, не розкривають у повному обсязі сутності злочинів, передбачених статтями 231, 232 КК України.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі дослідження історії розвитку вітчизняного законодавства про комерційну таємницю визначити основні етапи еволюції цього інституту в радянський період, зокрема щодо його кримінально-правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Зміна суспільно-політичного ладу, викликана Жовтневою революцією 1917 р., призвела до зміни уявлень про необхідність існування комерційної таємниці. Була знищена приватна власність і значно ослаблені товарно-грошові відносини, відбулася трансформація поняття «промислової таємниці» та її фактична ідентифікація з поняттям державної та службової таємниці, із надбанням нових функцій щодо захисту державних інтересів на рівні підприємств.

Лідер більшовиків В. І. Ленін, який, як відомо, «нічого приватного в галузі господарства» не визнавав, вважав комерційну таємницю «знаряддям приховування фінансових шахрайств і неймовірних прибутків великого капіталу». Він стверджував, що «закон, який охороняє торговельну таємницю, служить не потребам виробництва або обміну, а спекуляції та наживі в самій грубій формі» [1, с. 172].

Також позицію радянської влади в питаннях комерційної таємниці добре ілюструє висловлення Л. Д. Троцького, який запропонував «знищуючи конкуренцію, зміцнювати змагання: спонукуючи винахідництво, преміюючи та стимулюючи його, вести нещадну боротьбу із таємництвом» [2].

Нормативним відображенням даної позиції слугувало прийняття Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом 14 листопада 1917 року «Положення про робочий

контроль», яким було скасована комерційна таємниця. У статті 7 зазначеного документа говорилось: «Органи робочого контролю мають право контролю всього ділового листування підприємства, причому за приховання кореспонденції власники відповідальні по суду. Комерційна таємниця відміняється. Власники зобов'язані пред'являти органам робочого контролю всі книги та звіти — як за поточний рік, так і за минулі звітні роки» [3, с. 83]. Від цього часу в лексичний обіг увійшли такі терміни, як «соціалістичне змагання», «обмін досвідом» і при цьому всяке досягнення в галузі виробництва на конкретному підприємстві обов'язково повинно було стати загальним надбанням. Із цього приводу професор В. А. Дозорцев писав, що «всяка особа, що мала досягнення, повинна була передати його безоплатно в загальну відомість, а її обов'язок передати безоплатно всі дані про досягнення по запиту зацікавленої особи був взагалі безумовним... Категорія «секрет виробництва» не визнавалася законом. Відповідно не могло бути й мови про його ринковий обіг» [4, с. 45–46].

Крім того, у статті 14 Декрету Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 7 березня 1918 року № 2 «Про Суд» було зазначено, що «таємниця купецьких та інших книг відміняється, і від суду залежить вимагати пред'явлення таких книг за правилами, встановленими для інших письмових доказів» [5].

У 1926 р. Всеросійський Центральный Виконавчий Комітет затвердив перелік секретів, який дозволяв підприємствам захищати виробничу та комерційну таємницю. У СРСР ставлення до комерційної таємниці на державному рівні тривалий час було негативним і ґрунтувалося на уявленні про неї як про інструмент капіталістичних фірм, що використовується для утаювання частини прибутку від оподаткування та інших правопорушень. Тому ліквідований постановою Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету в 1934 р. інститут комерційної таємниці був замінений інститутами державної, службової й військової таємниці [6, с. 81].

Відповідно у радянській правовій доктрині початку 30-х рр. були досить категоричні судження з приводу правомірності існування яких-небудь таємниць, крім державної. Так, Л. Фішман у цьому зв'язку писав: «Радянське право не знає жодних таємниць, окрім таємниці державної, тому що тільки охорона інтересів робітничо-селянської держави та працюючих мас, а не охорона окремих осіб є основним завданням Радянської влади... Радянська влада не знає ні професійної, ні комерційної таємниці» [7, с. 28].

Дослідник комерційного права А. Бондаренко відмічає, що «практика заміни ліквідованого інституту комерційної таємниці інститутами державної, службової та військової таємниці не тільки не забезпечила повного захисту державних секретів, але й у багатьох випадках зашкодила як окремим галузям економіки, так і державі загалом» [6, с. 82]. За оцінками цього автора, втрати від зайвого засекречування інформації доходили в 80-х рр. до декількох десятків мільярдів рублів. Ці втрати утворювались у результаті упущеної вигоди при впровадженні та продажу радянських технологій, продукції картографічної промисловості, військової техніки та озброєнь, а також через відсутність необхідної для промислового прогресу координації та взаємодії між підприємствами, що розробляють нові техніку та технології. Інститут комерційної таємниці із властивою йому гнучкістю у свободі прийняття рішень за розпорядженням інформацією був би отут дуже до речі [6, с. 82].

Необхідно зазначити, що, трансформувавшись у державні, комерційні секрети досить серйозно охоронялися кримінально-правовими засобами.

Постановою Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 14 серпня 1925 року «Про шпигунство, а так само про збирання та передачу економічних відомостей, які не підлягають розголошенню» за збирання економічних відомостей, які не складали за своїм змістом спеціально охоронюваної державної таємниці, але не підлягали розголошенню за прямою заборонаю закону або за розпорядженням керівників відомств, установ і підприємств, і передача їх за винагороду або безоплатно іноземним державам, організаціям, контрреволюційним організаціям або приватним особам, передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі зі строгою ізоляцією або без такої на строк до 3 років. Потім у Кримінальному кодексі УСРР (редакція 1927 року) з'явилася стаття 54^б аналогічного змісту [8, с. 23].

Пунктом 6 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 9 червня 1947 року «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та за втрату документів, що містять державну таємницю» [9] була встановлена кримінальна відповідальність за заявку або передання за кордон винаходів, відкриттів і технічних удосконалень, що становлять державну таємницю, зроблених у межах СРСР, а також зроблених за кордоном громадянами СРСР, відрядженими державою, якщо ці злочини не містили ознак зради Батьківщині або шпигунства. Зазначений злочин карався ув'язненням у виправно-трудоий табір на строк від десяти до п'ятнадцяти років. У цей період часу до відомостей, що становлять державну таємницю, розголошення яких переслідувалося за законом, крім традиційної інформації військового чи зовнішньополітичного характеру, належали й інші. Наприклад, відомості про плани та планові припущення, що стосувалися ввезення чи вивезення окремих товарів, стан експортних фондів окремих товарів; дані про відкриття, винаходи, технічні вдосконалення, дослідницькі й експериментальні роботи в усіх галузях науки, техніки та народного господарства до остаточного їхнього завершення чи дозволу на їх опублікування [10].

29 лютого 1984 року Кримінальний кодекс УРСР 1960 року був доповнений статтею 68¹ «Передача іноземним організаціям відомостей, що становлять службову таємницю», яка передбачала відповідальність за передання або збирання з метою передання іноземним організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, які становлять службову таємницю, особою, якій ці відомості були довірені по службі або роботі або стали відомі іншим шляхом.

Ті самі дії, що заподіяли великий майновий збиток державним або громадським організаціям або потягли інші тяжкі наслідки, передбачалися в якості кваліфікуючих обставин у частині другій цієї статті [11, с. 278].

Предметом посягання в цьому разі можуть бути тільки відомості, що містили службову таємницю в силу закону, постанови Кабінету Міністрів, розпорядження органа влади або вказівки уповноваженої особи. Вітик таких відомостей об'єктивно міг заподіяти істотну майнову або іншу шкоду державним, колективним або громадським організаціям або підприємствам. Такими відомостями визнавалися:

1) відомості економічного характеру (про дислокацію підприємств та їх виробничу діяльність, про запаси продовольства, про пропускну спроможність шляхів сполучення, про корисні копалини та їхню розробку тощо);

2) відомості науково-технічного характеру (про відкриття, винаходи, наукові та технічні експерименти, про зміст і характер наукових досліджень або їхні результатах тощо);

3) інші відомості (про заходи у сфері громадської безпеки і громадського порядку, охорони здоров'я, про кадрову політику держави тощо) [11, с. 278].

Вони передбачалися відомчими переліками, а документи (предмети), що містили службову таємницю, мали гриф «секретно», причому документи із грифом «для службового користування» не розглядалися як такі, що містять службову таємницю [12].

Якщо предметом посягання були відомості, які містили державну або військову таємницю, винний, за наявності всіх необхідних для цього ознак, підлягав відповідальності за державну зраду у формі шпигунства.

Суб'єктивна сторона злочину характеризувалася умислом. Обов'язковою ознакою цього злочину була мета діяльності винної особи — ознайомити з відомостями, які становлять службову таємницю, іноземну організацію або її представника. Мотиви діяльності при вчиненні даного злочину могли бути різними та на кваліфікацію не впливати. Якщо ж посадова особа поряд із даними діями вчиняла також інший злочин, наприклад, одержувала хабар, то вона повинна була відповідати за статтями 68¹ та 168 Кримінального кодексу УРСР 1960 року.

Суб'єктом злочину була посадова особа, якій такі відомості були довірені, або інша особа, якій такі відомості стали відомі по службі або по роботі, а також військовослужбовець, якщо він передав або збирав відомості, які не становили військової таємниці, але містили службову таємницю [11, с. 278].

Незважаючи на те, що зазначена норма містилась у главі «Інші державні злочини», розглянуте діяння називали промисловим (комерційним) шпигунством, а серед адресатів передання службової таємниці називалися будь-які недержавні іноземні промислові, посередницькі, комерційні фірми, усякого роду об'єднання, союзи та компанії [11, с. 279]. За частиною другою статті 68¹ кваліфікувалися випадки передання

відомостей, які становили службову таємницю, що потягли за собою банкрутство підприємств, зрив великих контрактів, укладання угод на вкрай не вигідних умовах, зрив програм дослідження тощо [11, с. 279].

Таким чином, у період існування Радянської держави відбулася трансформація поняття промислової таємниці і її фактична ідентифікація з поняттям державної та службової таємниці. Зміна зовнішньої форми таємниці частково позначилась і на її змісті. Промислові таємниці, як і раніше, були затребувані державою, оскільки економіка СРСР не могла обійтися без використання нових технологій. Ступінь таємності такої інформації визначався залежно від її значущості для інтересів держави. Комерційна таємниця не мала внутрішньодержавного застосування і використовувалася лише в зовнішньоекономічних відносинах.

Кримінальне законодавство радянського періоду не містило самостійних норм, що передбачають відповідальність за посягання на комерційну, податкову або банківську таємницю. Однак Кримінальні кодекси 1922 року і 1926 року, а також Кримінальний кодекс 1960 року містили одиничні норми, що охороняли цю конфіденційну інформацію в межах службової або державної таємниці.

Статья посвящена исследованию истории развития отечественного законодательства о коммерческой тайне. Определены основные этапы эволюции этого института в советский период, в частности относительно его уголовно-правовой защиты.

Ключевые слова: уголовное право, коммерческая тайна, уголовно-правовая защита.

The article deals with the history of domestic privacy laws. Identifies the key stages in the evolution of this institution in the Soviet period, particularly with regard to its criminal law protection.

Key words: criminal law, trade secret, criminal defense.

Література

1. Ленин В. И. Полн. собр. соч.: в 55 т. / В. И. Ленин. — М. : Изд-во полит. лит-ры, 1979. — Т. 34. — 1979. — 534 с.
2. Троцкий Л. Д. За качество — за культуру! (Впервые опубликовано в газете «Правда» 7 ноября 1925 г.) / Л. Д. Троцкий // Лев Давидович Троцкий [Электронный ресурс] // Режим доступа до журн.: <http://www.komintern-online.com/trotl975.htm>.
3. Декреты Советской власти: в 13 т. / [Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Институт истории СССР АН СССР]. — М. : Политиздат, 1957–1989. — Т. 1: 25 октября 1917 г. — 16 марта 1918 г. — 1957. — 626 с.
4. Права на результаты интеллектуальной деятельности: Авторское право; Патентное право; Другие исключительные права: Сборник нормативных актов / [Исследовательский центр частного права; сост., авт. вступ. ст. В. А. Дозорцев]. — М. : ДЕ-ЮРЕ, 1994. — 473 с.
5. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. — 1918. — № 26. — Ст. 347.
6. Бондаренко А. Коммерческая тайна. Как ее беречь / А. Бондаренко // Закон. — М. : Известия, 1992. — № 9. — С. 81–82.
7. Цыпкин А. Л. Адвокатская тайна / А. Л. Цыпкин. — Саратов : СГУ, 1947. — 40 с.
8. Кримінальний кодекс УСРР: у редакції 1927 року: [3-тє офіц. вид.]. — Х. : Юридичне вид-во Наркомюсту УСРР, 1927. — 109 с.
9. Об ответственности за разглашение государственной тайны и за утрату документов, содержащих государственную тайну: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 9 июня 1947 г. / Известия Советов депутатов трудящихся СССР. — 1947. — № 134. — Ст. 54.
10. Об установлении перечня сведений, составляющих государственную тайну, разглашение которых карается по закону: Постановление Совета Министров СССР от 8 июня 1947 г. // Известия Советов депутатов трудящихся СССР. — 1947. — № 134. — Ст. 24.
11. Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, Г. В. Андрусив и др.]; отв. ред. С. С. Яценко, В. И. Шакун — К. : Правові джерела, 1998. — 1088 с.
12. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 лютого 1984 р. № 6591-X / Відомості Верховної Ради УРСР. — 1984. — № 26. — Ст. 485.